

18. ЦДІАК України. – Ф. 838. – Оп. 2. – Спр. 1052.
19. ЦДІАК України. – Ф. 838. – Оп. 2. – Спр. 1053.
20. ЦДІАК України. – Ф. 838. – Оп. 2. – Спр. 1054.
21. ЦДІАК України. – Ф. 838. – Оп. 2. – Спр. 1055.
22. ЦДІАК України. – Ф. 838. – Оп. 2. – Спр. 1057.
23. ЦДІАК України. – Ф. 838. – Оп. 2. – Спр. 1058.
24. ЦДІАК України. – Ф. 838. – Оп. 2. – Спр. 1059.
25. ЦДІАК України. – Ф. 838. – Оп. 2. – Спр. 1064.
26. Анархисти. Документи и материалы. 1883 – 1935. В 2 тт. [Сост. Кривенький В.В.] – М.: РОССПЭН, 1998. Т. 1. – 1998.
27. ЦДІАК України. – Ф. 268. – Оп. 1. – Спр. 126.
28. ЦДІАК України. – Ф. 268. – Оп. 1. – Спр. 2.
29. ЦДІАК України. – Ф. 347. – Оп. 1. – Спр. 832.
30. ЦДІАК України. – Ф. 347. – Оп. 1. – Спр. 1122.
31. ЦДІАК України. – Ф. 347. – Оп. 1. – Спр. 1637.
32. Яланський В. І. Нестор і Галина. Розповідають фотокартки / В. Г Яланський, Л. Г Верьовка. – К.-Гуляйполе: „Ярмарок”, 1999.
33. Державний архів Дніпропетровської області (далі – ДАДО). – Ф. 313. – Оп. 2. – Спр. 2295.
34. Врадій Є.А. Анархо-комуністичний рух на Півдні України у 1905 – 1910 рр.: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 „Історія України” / Врадій Єгор Андрійович. – Д., 2011.

Н.А. Ковальова

„АГРАРНА РЕВОЛЮЦІЯ” В ОЦІНЦІ ІІ УЧАСНИКІВ (ЗА СПОГАДАМИ МЕШКАНЦІВ СЕЛА ГЛОДОСИ ХЕРСОНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ)

Особливістю джерельної бази „аграрної революції” 1917 – 1921 рр. є обмеженість, фрагментарність та своєрідність джерел. Дослідники переважно мають справу з джерелами, створеними в органах влади, а матеріалів, які походять безпосередньо з селянського середовища, недостатньо. Винятком є нарративні джерела, написані вихідцями з села Глодоси Херсонської губернії (сучасний Новоукраїнський район Кіровоградської області), які дозволяють деякою мірою відтворити події Української революції та громадянської війни на території окремого села.

У центрі дослідницьких інтересів сучасних науковців перебувають переважно проблеми воєнно-політичної історії зазначеного періоду, зокрема, створення Вільного Козацтва [1; 2]. Соціально-економічні проблеми, розвиток та особливості „аграрної революції” залишаються недостатньо дослідженими. Наративні джерела дають можливість проаналізувати події „аграрної революції” – причини, характер та форми селянських виступів, хід земельних перетворень, визначити їх учасників. Об’єктом запропонованого дослідження виступає Українська революція 1917 – 1921 рр., предметом – нарративні джерела з історії села Глодоси. Метою дослідження є з’ясування особливостей „аграрної революції” в окремому селі.

Представник глодоських більшовиків М. Остапенко у спогадах, опублікованих у 1927 р., описав ідейні протиріччя, ідеологічну та військову боротьбу між більшовиками й есерами („українськими самостійниками”) у Глодосах [3]. Учасник українського національного відродження, поручик армії УНР, уродженець с. Глодоси М. Михайлик у праці „Українське село в часи національної революції (Спомини з часів боротьби за

визволення одного села)” (опублікована у 1934 р. у „Літописі Червоної Калини”) характеризує політичну ситуацію у Глодосах під час революції та громадянської війни, настрої селянства, створення та діяльність загону Вільного Козацтва [4]. Ф. Мелешко, ініціатор створення Вільного Козацтва у Глодосах, у відповідь на працю М. Михайлика в іншому номері часопису опублікував свої спогади „Глодоси в часі національної революції” [5], в яких конкретизував події, пов’язані із заснуванням та діяльністю Вільного Козацтва. Ним також було створено спогади „Участь Глодосян у визвольній боротьбі 1905 – 1920 років”, які до тепер існують у рукописному варіанті і з ними працював лише краєзнавець А. Ковирьов.

Сільська вчителька А. Гордієнко спогади про рідне село написала у 1978 – 1980 рр. (її син С. Мокрий розмістив їх у мережі Internet). А. Гордієнко народилася у 1907 р. у багатодітній сім’ї (у 1921 р. вона складалася з 9 осіб). Сім’я жила на хуторі над Катросами (глибокий яр, поритий ярками). Їх господарство вважалося середняцьким, однак жили бідно і тяжко працювали, особливо діти, які виконували польову і домашню роботу. У 1923 р. у 16-річному віці А. Гордієнко вступила до комсомолу. Подіям революції та громадянської війни присвячено окремих розділів „Спогадів” [6].

Спогади Б. Лавріненка „Сторінки з історії села Глодоси” присвячені розвиткові шкільної освіти, відомим діячам – вихідцям із Глодос. Події революції та громадянської війни автор, який народився у 1930 р., характеризує на підставі мемуарних та періодичних джерел, спогадів земляків [7, 122]. Для нашого дослідження наукову цінність становить характеристика політичної ситуації та настроїв у Глодосах.

Село Глодоси у 20-60-х роках XIX ст. мало статус військового поселення. У 1863 р. Глодоси стали містечком, центром однойменної волості Єлисаветградського повіту Херсонської губернії, його мешканців було перетворено на державних селян [8, 541]. Власних поміщиків у селі не було, глодосяни вважались вільними людьми [7, 13-14]. У сусідніх селах Олександрівка та Забара розташовувалися маєтки поміщиків Завадського та Ковальова [9]. Єлисаветградський повіт, як найбільш заможний у прибережній чорноморській полосі, мав найбільший відсоток великих селянських господарств і саме це зумовило загострення політичної боротьби у повіті [10, VII].

Характер політичної боротьби у Глодосах та настрої селянства характеризують практично всі автори. Особливою популярністю у Глодосах користувалася група „аграрників”, створена у 1904 – 1905 рр., яка ввбрала у себе представників різноманітних політичних течій, переважно соціал-демократів. У той час глодосяни підпалили економію і хлібне поле сусіднього поміщика Ковальова під Добровеличківкою. Фотографії групи „аграрників” села Глодосів подає Б. Лавріненко [7, 50].

Після Люгнєвої революції Єлисаветград і повіт перебували у „глибокій політичній сплячці”. Осередок РСДРП став формуватися напередодні жовтневих подій 1917 р. [10, VII-VIII]. За характеристикою М. Остапенка, більшовики користувалися популярністю і впливом серед бідної частини селянства й були „порівняно сильні”. Разом із тим,

більшовицький осередок був ідейно та організаційно слабким. Налагодити його діяльність зміг після свого повернення з фронту Б. Шварцбург, завдяки якому зросла чисельність організації, розгорнулася агітаційна робота серед селянства, розповсюджувалася література [3, 28]. Як і у всій країні, у Глудосах діяли й інші партії: анархісти, монархісти, есери [7, 55].

Українські соціалісти-революціонери, за спогадами М. Михайлика, свої сили зосередили на організації Вільного Козацтва. Його штаб розташовувався у п'ятій частині містечка, там висів український національний прапор. Ідеї більшовизму у селі поширювали фронтовики, які спершу налаштували проти себе як селян, так і козаків. До невдоволених українським рухом долучалися злочинні елементи, з якими боролася козацтво. Таким чином формувалися опозиційні настрої і складалися чинники, що зумовили розкол серед селянства [4, 1, 12].

За ставленням до політичних партій Глудоси розділилися на кілька частин, які адміністративно виокремилися ще у XIX ст. А. Гордієнко відзначає поділ села на п'ять частин. Перша частина, розташована на незручних та кам'янистих землях (там жила і її сім'я), була найбіднішою і підтримувала більшовиків (такою ж була і друга частина). П'ята – найзаможніша – частина Глудос містилася на рівних родючих луках Сухого Ташлика, її називали „петлюрівською” і там діяв загін Вільного Козацтва на чолі з Ф. Мелешком, який два роки боровся проти радянської влади. Четверта частина Глудос, на погляд А. Гордієнко, була близькою до п'ятої. Третя частина не мала родючих ґрунтів, була бідною – „бандитською”, в ній жило багато анархістів і злодіїв [6]. Б. Лавріненко вказує, що п'ята частина Глудос підтримувала „петлюрівців” (Ф. Мелешка), четверта – махновців, а більша половина – більшовиків (брати Калько – Яків, Митрофан і Кузьма – організували два партизанських загони) [7, 55 – 56].

М. Остапенко дещо інакше характеризує розподіл села за політичними настроями: заможне селянство проживало у 2 і 3-й четвертях села і симпатизувало „українським самостійникам – майбутнім петлюрівцям”, а 1 і 4 четверті (там проживала біднота) підтримували більшовиків [3, 28]. Відповідно, кожна нова влада переслідувала та боролася проти своїх опонентів у інших частинах села.

Після Лютневої революції у Глудосах дуже часто відбувалися численні сходи та зібрання, які незабаром, за спогадами М. Михайлика, стали малолюдними [4, 1, 11]. Активну участь у сходах брали більшовицько-налаштовані селяни із фронтовиків [3, 27]. Революція вплинула на світогляд селянства, змінивши його ставлення до таких понять, як цар, пани, влада, але нового змісту цих понять не сформувала. Постанови, які ухвалювали сходи, були ідентичні розпорядженням повітової влади, „добре обмірковані й обґрунтовані” [4, 1, 10 – 11]. На сходах виступали з промовами Ф. Мелешко, Бондаренко, Березняк-старий, Недайкаша, велися дискусії з більшовиками. Ці сходи посередині волосного двору найбільше впливали на пробудження національної свідомості села [5, 21]. Про національний рух у центрі селян інформувала інтелігенція, однак більш інформовані вони були про

земельну справу, до якої проявляли особливий інтерес [4, 1, 11].

Склад земельного комітету у Глудосах протягом кількох місяців був консервативним: М. Остапенко називає колишнього земського начальника Варьоху із Володимирівки (привчав молодь до самогону), заможних селян, задіяних у суспільно-політичному житті ще до революції [3, 27].

Наративні джерела дозволяють проаналізувати форми селянських протестів у Глудосах. М. Остапенко згадує, що поміщики спокійно проживали у своїх маєтках і розпродавали майно, а повітовий начальник оберігав їх спокій. У сусідніх селах селяни стали розбирати поміщицькі маєтки. Більшовицький загін із Глудос зруйнував бомбами економію поміщика Завадського, де перебувала монархічна група [3, 28]. А. Гордієнко зазначає, що в березні 1917 р. глудосяни громилі маєтки поміщиків Завадського й Ковальова [6]. Загін міліції, присланий з Єлисаветграда, не зміг повернути поміщицьке майно його власникам [3, 28; 8, 543].

М. Михайлик стверджує, що живий і мертвий реманент у поміщицьких економіях було взято на облік. Серед селянства не було бажання розбирати поміщицьке майно та руйнувати господарства власників, однак поодинокі особи брали участь у пограбуваннях від початку [4, 1, 11].

Майно, яке селяни пограбували у поміщика І. Ковальова, загін Вільного Козацтва відібрав у грабіжників 1 січня 1918 р. як „народне” [5, 20 – 21].

З приходом у Глудоси у березні 1918 р. австро-німецьких військ поміщикам було повернуто майно, худобу [6; 8, 543]. Поміщики стали проводити репресії щодо селян. М. Ковальов, племінник пограбованого раніше поміщика І. Ковальова, залякавши селян кулеметом та рушницями (це були переважно жінки і діти), змусив заплатити їх велику суму контрибуції, хоча пограбоване поміщицьке майно вже відібрали козаки і повернули власникові. У справу пограбування селян втрутилися УСС і племінника поміщика, хоч і ненадовго, було заарештовано [5, 22; 4, 1, 14].

Учасниками аграрних заворушень 1917 р., як свідчать наративні джерела, були учасники аграрних виступів 1905 – 1906 рр., дезертири, фронтовики, які поверталися додому, службовці поміщицьких маєтків. Прикажчик Здроєцький, який за спогадами М. Михайлика служив у маєтку Ковальова за 6 верств від Глудос, першим став руйнувати економію і забирати поміщицьке майно. На селі усі знали погромщиків, але ніхто, за винятком Вільного Козацтва, не виступав проти них [4, 1, 11-12].

З розвитком національно-визвольного руху та „аграрної революції” у Глудосах посилювалося соціальне протистояння: заможні селяни надавали козакам коней (для охорони та користування), сіно, продовольство. Через це біднота вважала козацтво „видумкою панів” і була невдоволена [4, 1, 12].

На селі зріс бандитизм і злочинність: грабували не лише поміщиків, а й селян. Проти бандитів боролися козаки, які вбили селянина Сосну, а вищезгаданого прикажчика Здроєцького змусили залишити повіт [4, 1, 11-12]. Влада у Глудосах під час громадянської війни змінювалася часто, а в умовах безвладдя не діяли ніякі закони. Людей вбивали з політичних і особистих мотивів, ніхто не розшукував і не карав убивць [6]. Негативне враження на селян

справили махновці. Махновщина для населення Херсонщини, на думку М. Михайлика, була не лише чужим, а навіть ворожим явищем. Вони забирали у селян все, даючи розписки і обіцяючи виплатити, замість гарних коней повертали непотріб, грабували селян [4, II, 6; 6].

Навесні 1919 р. більшовики стали розподіляти землю між бідними селянами (по 2 дес.). У колишньому поміщицькому маєтку було створено комуну, до якої ввійшли 40 родин. Вона мала 103 дес. землі, 50 коней, 40 корів, 80 овець. На початку 1920 р. у Глодосах було створено ревком (очолив Яків Калько). Земельний відділ ревкому розподілив поміж бідногою землею, худобу та конфісковане майно поміщиків і заможних селян [8, 544].

З перемогою більшовиків зазнали репресій „петлюрівські” частини містечка (п'ята, четверта, „Салівка”, „Хоружівка”) [4, II, 8 – 9]. „Петлюрівців” підтримували заможні селяни і частина інтелігенції і цей вплив у Глодосах відчувався ще довго. У першій половині 1920-х років, як стверджувала А. Гордієнко, „Глодоси вважалися важким петлюрівським селом” [11]. У 1930-х роках тих учасників національно-визвольного руху, які повернулися у Глодоси після поразки УНР, було репресовано, тобто п'яту частину села [12].

Спогади про події у селі Глодоси, які залишили його мешканці – представники різних політичних сил, досить репрезентативні. Разом із тим, для них, як для джерел такого виду, характерні неточності, суперечності та певний суб'єктивізм. Проаналізовані нами нарративні джерела дозволяють визначити такі особливості „аграрної революції” у Глодосах: значну роль національного чинника (створення Вільного Козацтва, його втручання у відносини між селянами і поміщиками, боротьба зі злочинністю), політичне гно „аграрної революції” (політичні партії загострили протистояння у різних частинах села), соціальні наслідки „аграрної революції”, уточнюють учасників „аграрної революції” (службовці поміщицьких маєтків, ініціатива у пограбуванні сусідніх поміщиків більшовицького осередку). Подальший пошук джерел, залучення рукописних праць дозволить відтворити не лише особливості „аграрної революції” у Глодосах, а й її розвиток.

1. Бондаренко В.Г. Відродження козацтва на південному заході України (1917 – 1918 рр.) // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя: Просвіта, 2004. – Вип. XVIII.
2. Лободаєв В.М. Революційна стихія. Вільнокозацький рух в Україні 1917 – 1918 рр. – К.: Темпора, 2010.
3. Остапенко. Борьба с самостийниками в Глодоссах // Годы борьбы. 1917 – 1927. Сборник воспоминаний и материалов по истории революционного движения на Зинovieвщине. – Зинovieвск, 1927.
4. Михайлик М. Українське село в часи національної революції (Спомини з часів боротьби за визволення одного села) // Літопис Червоної Калини. – 1934. – Ч. 1.; Ч. 2.
5. Мелешко Ф. Глодоси в часі національної революції // Літопис Червоної Калини. – 1934. – Ч. 7-8.
6. Гордієнко А.І. Спогади. Роки революції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uch.net/~moky/hai-3.html>.
7. Лавріненко Б.Г. Сторінки з історії села Глодоси. – Кіровоград: Поліграф-Терція, 2007.
8. Глодоси // Історія міст і сіл Української РСР. Кіровоградська область. – К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1972.

9. Гордієнко А.І. Спогади. Дитинство [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uch.net/~moky/hai-2.html>.

10. Годы борьбы. 1917 – 1927. Сборник воспоминаний и материалов по истории революционного движения на Зинovieвщине. – Зинovieвск, 1927.

11. Гордієнко А.І. Спогади. В комсомолі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uch.net/~moky/hai-4.html>.

12. Орел С. Фока Мелешко. Сторінка відірвана, але не знищена // Дзеркало тижня. – 2009. – № 38. – 10 жовтня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dt.ua/SOCIETY/foka_meleshko_storinka_vidirvana,_ale_ne_znischena-58130.html.

С. В. Корновенко

ЗАХОДИ ОСОБЛИВОЇ НАРАДИ З ІНТЕНСИФІКАЦІЇ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ТЕРИТОРІЙ, ЩО ПЕРЕБУВАЛИ ПІД УПРАВЛІННЯМ ГОЛОВНОКОМАНДУВАЧА ЗБРОЙНИМИ СИЛАМИ ПІВДНЯ РОСІЇ (1919 Р.)

Особливої гостроти аграрне питання на початку ХХ ст. набуло у Російській імперії. Попри всі зусилля урядовців (С. Вітте, П. Століпін), напередодні революції 1917 – 1920 рр. воно як суто економічна проблема політизується. Аграрний складник посідає чільне місце у програмних засадах як національних, так і загальноросійських політичних сил. Потужною військово-політичною силою революційних подій на Півдні Росії був Білий рух Півдня Росії. Крім програми “contra” лідери Білого руху Півдня Росії мали і програму “pro”. Чільне місце у ній відводилося вирішенню аграрного питання на засадах еволюції та реформ із урахуванням російського та європейського досвіду.

Вивчення історіографії зазначеної проблеми переконує, що окремі питання, пов'язані з історією Білого руху Півдня Росії, аграрною політикою урядів А. Денікіна, П. Врангеля, знайшли своє належне наукове висвітлення у працях вітчизняних та зарубіжних дослідників [1]. Однак, на нашу думку, детальнішого аналізу потребують заходи Особливої наради з інтенсифікації сільського господарства територій, що перебували під управлінням Головнокомандувача Збройними Силами на Півдні Росії у 1919 р. Автор статті ставить за мету розкрити зміст цих заходів. Об'єкт вивчення – аграрна політика уряду А. Денікіна, предмет – заходи Особливої наради з інтенсифікації сільського господарства територій, що перебували під управлінням Головнокомандувача Збройними Силами на Півдні Росії (далі – ЗСПР) у 1919 р.

Навесні – восени 1919 р. значну частину територій, що перебувала під владою Білого руху Півдня Росії, становили землеробські райони, в тому числі й Новоросійська, Харківська та Малоросійська губернії. Більшість населення були селяни. У зв'язку з цим перед Особливою нарадою постали актуальні проблеми соціально-економічного характеру, що потребували негайного вирішення. Серед них нагальною була інтенсифікація аграрного сектору як галузі економіки. Необхідність її вирішення детермінувалася багатьма чинниками: 1) потребою реалізації на практиці